

Paradigmatika slovo tvorby: Jiný pohled na tvoření slov v češtině

Magda Ševčíková

📅 5. 3. 2025

Slovotvorba jako lingvistická disciplína

- synchronní disciplína, která zkoumá,
„jak se slova tvoří, ale také jak jsou utvořena, nebo přesněji, jak se jeví utvářena“
(Dokulil et al. 1986:193)
= dynamický aspekt (proces tvoření nových slov) vs. statický aspekt (vztahy ve slovní zásobě)
- v české i zahraniční slovotvorné literatuře
 - příbuzná slova jsou v asociativních vztazích (*in absentia*)
– na rozdíl od syntagmatických vztahů nejsou přímo dostupné v parole
 - tvoření slov popisováno jako proces
– ačkoli utváření synchronní slovní zásoby není zdokumentováno
 - proces tvoření „rekonstruován“ na základě statických jazykových dat
 - diachronní metafora:
složitější slovo obsahující slovotvorné afixy (= nové slovo) jako utvořené od slova jednoduššího (= staršího)

– *teach* → *teacher*
– *hůl* → *hůlka*

Směr slovotvorných procesů

- „nová jednoslovná pojmenování vznikají na základě existujících slov jistými obměnami jejich morfologické (morfémové) struktury” (Dokulil 1962:21)
 - směr podle počtu a typu morfémů (morphemic / morphological complexity), významu (semantic dependency), korpusové frekvence, data prvního výskytu (attestation date) ad.
- derivace = základové slovo se kombinuje s derivačním afixem
 - učitel (SYNV8: 508k) → učitelka (226k),
těž-i-t (97k) → těžař (18k), soud-i-t (238k) → soudce (308k)
- kompozice = slovo utvořeno kombinací dvou nebo více základových slov
 - ryba (310k) + lov (65k) → rybolov (15k)
- konverze = tvoření z jednoho základového slova bez derivačního materiálu
 - fish.n (BNC: 10k) → fish.v (1k) (OED: fish.v = to catch fish)
 - run.v (39k) → run.n (6k) (OED: run.n = an act of running)
 - lov (65k) → lovit (62k) (SSJČ: lovit = provádět lov)
nebo lovit → lov (SSČ: lov = lovení zvíře)

Paradigma ve slootvorbě

Paradigma a konkurence ve slootvorbě

Paradigma a cizí slootvorba

Závěrečné poznámky

Paradigma ve slovtvorbě

Tradiční popis derivace

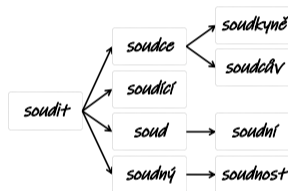
= „vytvoření nového slova na základě jediného existujícího slova změnou jeho morfologické stavby” (Dokulil 1962:22; Iacobini 2000, Körtvélyessy et al. 2020)

- dvojice slov základových a odvozených tvoří
 - slovotvorné svazky
 - *soudit* → *soudce* nebo *soud* → *soudce*
 - *soudit* → *soudící*
 - atd.
 - slovotvorné řady
 - *soudit* → *soudce* → *soudkyně*
 - nebo *soud* → *soudce* → *soudkyně*
 - atd.
- ⇒ vztahy mezi příbuznými slovy znázorněny stromovým grafem

Tradiční popis derivace

= „vytvoření nového slova na základě jediného existujícího slova změnou jeho morfologické stavby” (Dokulil 1962:22; Iacobini 2000, Körtvélyessy et al. 2020)

- dvojice slov základových a odvozených tvoří
 - slovtvorné svazky
 - *soudit* → *soudce* nebo *soud* → *soudce*
 - *soudit* → *soudící*
 - atd.
 - slovtvorné řady
 - *soudit* → *soudce* → *soudkyně*
 - nebo *soud* → *soudce* → *soudkyně*
 - atd.
- ⇒ vztahy mezi příbuznými slovy znázorněny stromovým grafem

Tradiční popis derivace

= „vytvoření nového slova na základě jediného existujícího slova změnou jeho morfologické stavby” (Dokulil 1962:22; Iacobini 2000, Körtvélyessy et al. 2020)

- dvojice slov základových a odvozených tvoří

- slovotvorné svazky

- *soudit* → *soudce* nebo *soud* → *soudce*

- *soudit* → *soudící*

- atd.

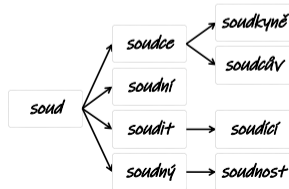
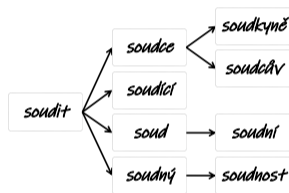
- slovotvorné řady

- *soudit* → *soudce* → *soudkyně*

- nebo *soud* → *soudce* → *soudkyně*

- atd.

⇒ vztahy mezi příbuznými slovy znázorněny stromovým grafem

Alternativa: Paradigmatický přístup k derivaci a slootvorbě

- paradigma jako množina tvarů slova = tvaroslovné (flektivní) paradigma
 - tvary nejsou vzájemně uspořádané
 - vyjadřují flektivní kategorie (pád, číslo, osoba, čas ad.)
 - pro flexi od Aristotela (Blevins 2013)

Alternativa: Paradigmatický přístup k derivaci a slovtvorbě

- paradigma jako množina tvarů slova = tvaroslovné (flektivní) paradigma
 - tvary nejsou vzájemně uspořádané
 - vyjadřují flektivní kategorie (pád, číslo, osoba, čas ad.)
 - pro flexi od Aristotela (Blevins 2013)
- paradigma jako (pod)množina příbuzných slov = **derivační / slovtvorné paradigma**
 - slova vyjadřují slovtvorný význam (děj, osoba, místo ad.)
 - zmiňuje Dokulil 1962:14, od 70. let různá pojetí:

Alternativa: Paradigmatický přístup k derivaci a slovtvorbě

- paradigma jako množina tvarů slova = tvaroslovné (flektivní) paradigma
 - tvary nejsou vzájemně uspořádané
 - vyjadřují flektivní kategorie (pád, číslo, osoba, čas ad.)
 - pro flexi od Aristotela (Blevins 2013)
 - paradigma jako (pod)množina příbuzných slov = **derivační / slovtvorné paradigma**
 - slova vyjadřují slovtvorný význam (děj, osoba, místo ad.)
 - zmiňuje Dokulil 1962:14, od 70. let různá pojetí:
- užší pojetí: derivační paradigma slova tvořeno jeho přímými deriváty
- Horecký et al. 1989, Furdík 2004, Beecher 2004, Štekauer 2014, Körtvélyessy et al. 2020
- volnější pojetí: paradigma zahrnuje příbuzná slova bez ohledu na způsob utvoření
- Buzássyová 1974, Bauer 1997, 2019, Bonami & Strnadová 2019; Hathout & Namer 2022

Derivační paradigma v užším pojetí: přímé deriváty jediného slova

- přímá paralela mezi flexí a derivací :
 - tvaroslovné paradigma slova tvořeno morfologickými pády
 - liší se flektivními koncovkami
 - slovtvorné paradigma tvořeno „slovtvornými pády“ (Furdík 2004:74)
 - od motivujícího slova se liší odvozovacími afixy

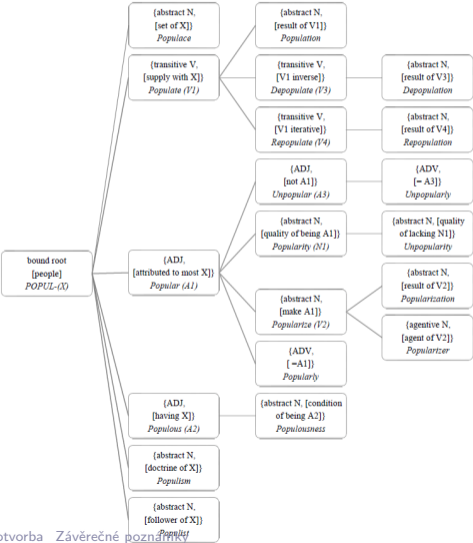
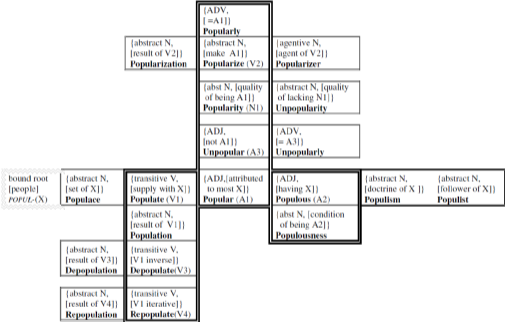
<i>škol-a</i>	–	<i>škol-y</i>	<i>škola</i>	→	<i>škol-ák</i>
school-NOM.SG		school-GEN.SG			school-AGENT
	–	<i>škol-u</i>		→	<i>škol-ník</i>
		school-ACC.SG			school-AGENT
	–	<i>škol-y</i>		→	<i>škôl-ka</i>
		school-NOM.PL			school-DIM
	–	<i>škôl-ø</i>		→	<i>škol-stvo</i>
		school-GEN.PL			school-SYSTEM
		etc.			etc.

Štekauer 2014:369:

*“It may be assumed that **the concept of the derivational paradigm is restricted to affixation** in terms of word-formation processes participating in its constitution. (...) This system is a closed one in terms of the number of potential complex words. (...) the idea of **a derivational paradigm, constituted by all word-formation processes, is paradigmatically vacuous** because it does not lead to a predictable and regularly organized system of complex words. A system of complex words produced by all the word-formation processes and related by a common stem is an open system, different from the closed system of paradigm.*”

Derivační paradigma v užším pojetí převoditelné na derivační strom

Beecher 2004

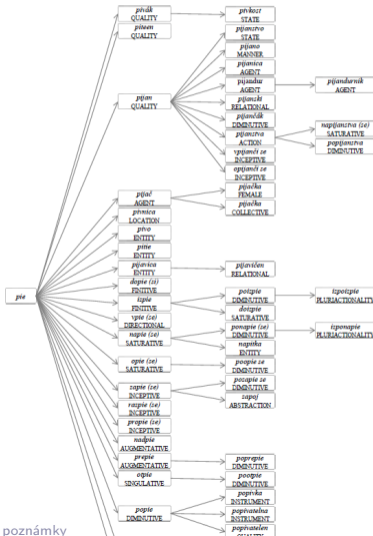
Derivační paradigma v užším pojetí převoditelné na derivační strom

Körtvélyessy et al. 2020

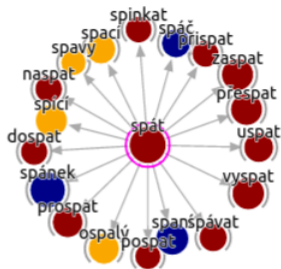
1st order										
QUALITY	AGENT	LOCATION	ENTITY	FINITIVE	DIRECTIONAL	SATURATIVE	INCEPITIVE	AUGMENTATIVE	SINGULATIVE	DIMINUTIVE
1A pivák 1B píteen 1C pijan	1D pjae	1E pivnica	1F pivu 1G pitte 1H pijavica	1I dopie (se) 1J tapie	1K opte (se)	1L naptie (se) 1M optie (se)	1N zapie (se) 1O razapie (se) 1P prepie (se)	1Q nadpie	1R prepie	1S optie 1T popie 1U piyne

2nd order										
STATE	FEMALE	MANNER	COLLECTIVE	AGENT	RELATIONAL	DIMINUTIVE	ACTION	SATURATIVE	ENTITY	INTRUMENT
2A1 pivokót 2C1 pijanotao	2D1 pižačka	2C2 pijano	2D2 pižačka	2C3 pijanica 2C4 pijandur	2C5 pijanaki 2H1 pijanočén	2I1 potzpie 2L1 ponaptie (se) 2M1 poopie se 2N1 pozapie se 2R1 poprepie 2S1 poopie	2J2 dozapie	2I3 naptika	2C8 vpijaneti se 2C9 optjaneti se	2T1 popivota 2T2 popivatená
						2U1 popijne				2V1 prípie mu se 2V2 doapie mu se

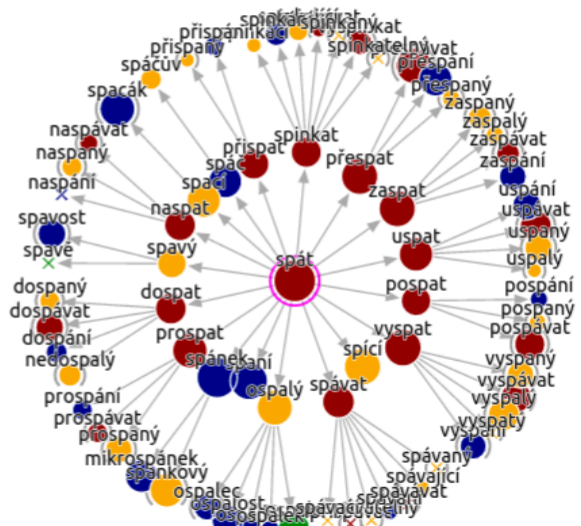
3rd order			
AGENT	SATURATIVE	DIMINUTIVE	PLURIACTIONALITY
3C4a pijandurník	3C7a napijanetva (se)	3C7b popijanetva	3J1a izpotzpie 3L1a zapanapte

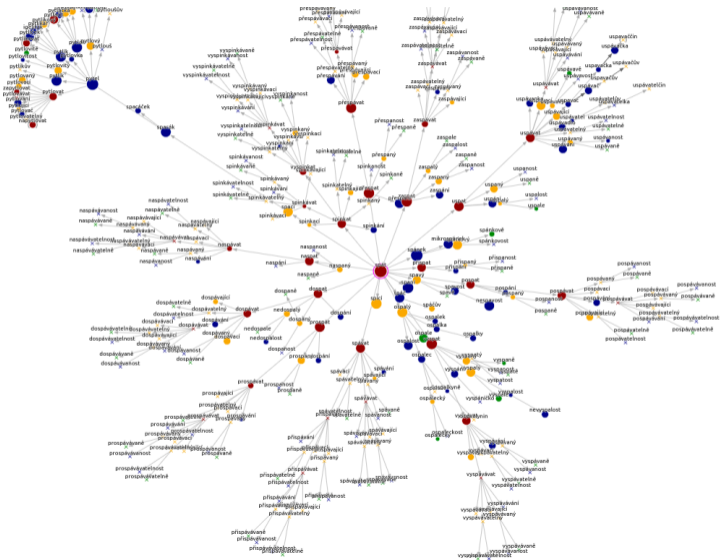
Derivační stromy v DeriNetu

Derivační stromy v DeriNetu

Derivační stromy v DeriNetu

Slovotvorné paradigma v širším pojetí: slova sdílející stejný kořen

- flektivní paradigma
 - = soubor tvarů slova
 - vyjadřují flektivní kategorie (pád, číslo, osoba, čas ad.)

flektivní paradigma

1. jedn. <i>soudce</i>	1. mn. <i>soudci ové</i>
2. jedn. <i>soudce</i>	2. mn. <i>soudci</i>
3. jedn. <i>soudci ovi</i>	3. mn. <i>soudcům</i>
4. jedn. <i>soudce</i>	4. mn. <i>soudce</i>
5. jedn. <i>soudce</i>	5. mn. <i>soudci ové</i>
6. jedn. <i>soudci ovi</i>	6. mn. <i>soudcích</i>
7. jedn. <i>soudcem</i>	7. mn. <i>soudci</i>

Slovotvorné paradigma v širším pojetí: slova sdílející stejný kořen

- flektivní paradigma
 - = soubor tvarů slova
 - vyjadřují flektivní kategorie (pád, číslo, osoba, čas ad.)
- slovotvorné paradigma
 - = soubor příbuzných slov
 - vyjadřují slovotvorné významy (děj, osoba, místo ad.)

flektivní paradigma

1. jedn. <i>soudce</i>	1. mn. <i>soudci ové</i>
2. jedn. <i>soudce</i>	2. mn. <i>soudci</i>
3. jedn. <i>soudci ovi</i>	3. mn. <i>soudcům</i>
4. jedn. <i>soudce</i>	4. mn. <i>soudce</i>
5. jedn. <i>soudce</i>	5. mn. <i>soudci ové</i>
6. jedn. <i>soudci ovi</i>	6. mn. <i>soudcích</i>
7. jedn. <i>soudcem</i>	7. mn. <i>soudci</i>

slovotvorné paradigma

osoba <i>soudce</i>	děj <i>soudit</i>
osoba - žena <i>soudkyně</i>	děj (substance) <i>soud</i>
disciplína <i>soudnictví</i>	výsledek <i>soud</i>
relace k osobě <i>soudcovský</i>	instituce <i>soud</i>
přivlastnění osobě <i>soudcův</i>	relace k instituci <i>soudní</i>
přivlast. - žena <i>soudkyněin</i>	... <i>soudci</i>
... <i>soudný</i>	... <i>soudnost</i>

Slovotvorné paradigma v širším pojetí: slova sdílející stejný kořen

- flektivní paradigma

= soubor tvarů slova

- vyjadřují flektivní kategorie (pád, číslo, osoba, čas ad.)

- slovotvorné paradigma

= soubor příbuzných slov

- vyjadřují slovotvorné významy (děj, osoba, místo ad.)

– společné rysy

- buňky neuspořádané, bez hierarchie
- tvarová homonymie a synonymie
- členy nemusí být doloženy

– rozdíly

- počet a ohodnocení buněk

flektivní paradigma

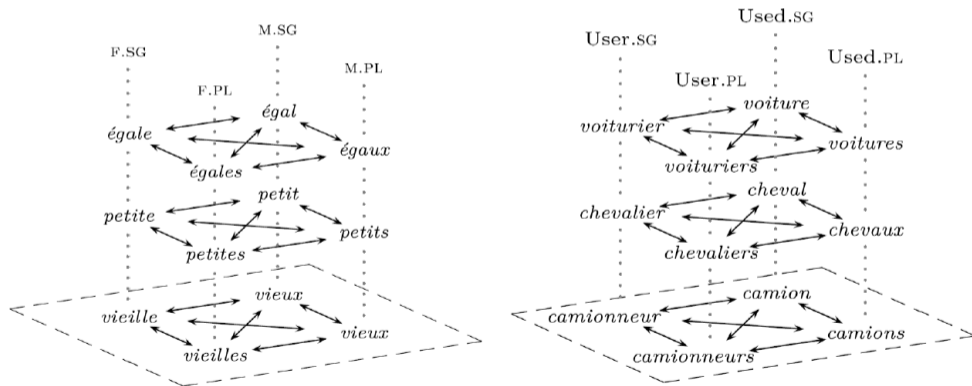
1. jedn. <i>soudce</i>	1. mn. <i>soudci ové</i>
2. jedn. <i>soudce</i>	2. mn. <i>soudci</i>
3. jedn. <i>soudci ovi</i>	3. mn. <i>soudcům</i>
4. jedn. <i>soudce</i>	4. mn. <i>soudce</i>
5. jedn. <i>soudce</i>	5. mn. <i>soudci ové</i>
6. jedn. <i>soudci ovi</i>	6. mn. <i>soudcích</i>
7. jedn. <i>soudcem</i>	7. mn. <i>soudci</i>

slovotvorné paradigma

osoba <i>soudce</i>	děj <i>soudit</i>
osoba - žena <i>soudkyně</i>	děj (substance) <i>soud</i>
disciplína <i>soudnictví</i>	výsledek <i>soud</i>
relace k osobě <i>soudcovský</i>	instituce <i>soud</i>
přivlastnění osobě <i>soudcív</i>	relace k instituci <i>soudní</i>
přivlast. - žena <i>soudkynin</i>	... <i>soudci</i>
... <i>soudný</i>	... <i>soudnost</i>

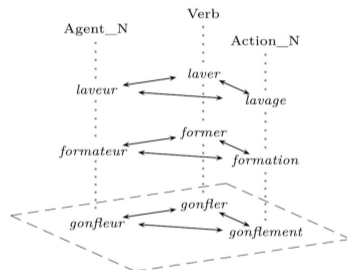
Paradigma založené na významových (slovotvorných a flektivních) kontrastech

Bonami & Strnadová 2019

Úplné vs. dílčí paradigma

- Bonami & Strnadová 2019
 - morphological family
= slova sdílející stejný kořen
 - complete vs. partial
 - paradigm
= množina buněk ve významovém kontrastu
= slova z morfologické rodiny vyjadřující dané významy
 - lze zahrnout slovotvorné (i flektivní) významy a různé slovotvorné způsoby
 - paradigmatic system
= paradigmata z různých morfologických rodin

verb	noun.AGENT	noun.ACTION
<i>laver</i> 'to wash'	<i>laveur</i> 'washer'	<i>lavage</i> 'washing'
<i>former</i> 'to train'	<i>formateur</i> 'trainer'	<i>formation</i> 'training'
<i>gonfler</i> 'to inflate'	<i>gonfleur</i> 'inflater'	<i>gonflement</i> 'inflating'

Paradigmatické vztahy v Construction Morphology a Relational Morphology

- construction

< [teach_V-er]_N ↔ [someone who teaches] >

- constructional schema

< [X_{V_i}-er]_{N_j} ↔ [someone who SEM_i]_j >

- vztahy mezi constructional schemas (*altruism – altruist, pacifism – pacifist*):

- second-order schema (Booij 2010):

< [X-ism]_{N_i} ↔ [SEM_i] > ≈ < [X-ist]_{N_j} ↔ [person with property Y related to SEM_i]_j >

- sister schema (Jackendoff & Audring 2020):

Semantics: IDEOLOGY_β [ADHERENT (IDEOLOGY_β)]_z

Morphosyntax: [N -aff₉]_β [N -aff₁₀]_z

Phonology: /...α ɪzəʊm/β /...α ɪst₁₀/z

Paradigma a konkurence ve slovotvorbě

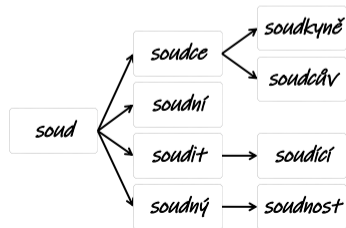
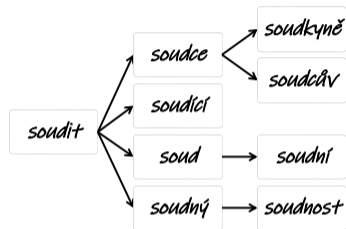
Konkurence ve slootovorném systému češtiny

- na úrovni slootovorných procesů a v rámci jednotlivých procesů
= macro-level vs. micro-level competition (Renner 2020)
- skládání vs. konverze vs. odvozování
 - názvy dějů: *vino+braní*, *sběr*, *sklizeň*
- v rámci odvozování
 - názvy dějů: *léčba*, *hádka*, *pískot*, *úsudek*
 - názvy míst: *hřiště*, *čekárna*, *studovna*, *divadlo*
 - názvy osob: *soudce*, *vykupitel*, *hasič*, *rybář*
- tvoření slov jako proces:
 - *soudit* → *soudce*, ale ne **souditel*
 - *vykoupit* → *výkupce* i *vykupitel*, ale nikoli **vykupič*

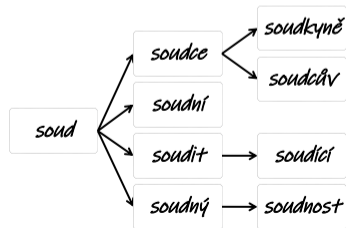
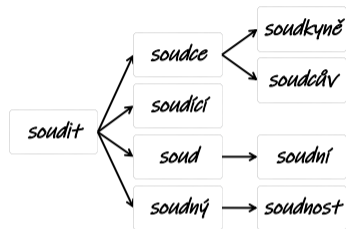
Činitelská a konatelská jména v češtině

- 30+ přípon (Daneš et al. 1967)
- od sloves = činitelská jména (nomina agentis)
 - *zásobovat* → *zásobovatel*
 - *soudit* → *soudce*
 - + *řidič, trubač, kladeč, letec, běžec, skokan, kovář, mluvčí, řezník, cvrček, kreslíř, padouch, kutil, pěstoun, drbna, zlobidlo, student, demonstrant, revizor, navigátor, režisér*
- od substantiv = konatelská jména (nomina actoris)
 - *ryba* → *rybář*
 - *kámen* → *kameník*
 - + *lesník, hrnčír, pachtýř, bankéř, stážista, metodik*
- od slovesa a/nebo substantiva?
 - ? *soudit* → *soudce* nebo *soud* → *soudce*
 - ? *zvonit* → *zvoník* nebo *zvon* → *zvoník*

Činitelská/konatelská jména v derivačních stromech vs. paradigmatech

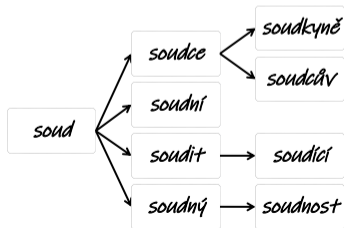
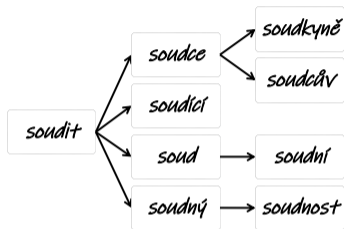
Činitelská/konatelská jména v derivačních stromech vs. paradigmatech

osoba <i>soudce</i>	děj <i>soudit</i>	osoba - žena <i>soudkyně</i>
instituce <i>soud</i>	relace k instituci <i>soudní</i>	přivlastnění <i>soudcův</i>
...
<i>soudící</i>	<i>soudný</i>	<i>soudnost</i>

- zahrnuta všechna potenciálně relevantní slova
- statický pohled na statická data

Činitelská/konatelská jména v derivačních stromech vs. paradigmatech

osoba ???	děj <i>soudit</i>	
instituce <i>soud</i>		

- zahrnuta všechna potenciálně relevantní slova
- statický pohled na statická data

Experiment: Extrakce substantiv a potenciálních základových slov

- 8 přípon vyskytujících se v činitelských/konatelských jménech

a. uč-i-*tel* c. soud-*ce* e. kov-*ář* g. kup-*ec*
b. říd-i-*č* d. kuř-*ák* f. mluv-*čí* h. řez-*ník*

1. ze SYN2015 extrahována všechna životná maskulina končící jednou z přípon
2. vyloučena substantiva s jinými významy (např. *vdovec*, *Nepálec*), složená slova, chyby
3. uvedena všechna potenciální základová slova – s využitím lexikální databáze DeriNet
4. odstraněna substantiva, jejichž derivační paradigma neobsahuje sloveso

⇒ 1.178 paradigmat k analýze

Přípona	- <i>tel</i>	- <i>č</i>	- <i>ník/ík</i>	- <i>ář/ař</i>	- <i>ce</i>	- <i>ák</i>	- <i>ec</i>	- <i>čí</i>	Σ
Počet substantiv	426	388	106	96	66	50	32	14	1.178

Experiment: Anotace dat

- rysy potenciálně relevantní pro modelování konkurence
 - týkající se příbuzného slovesa
 - hláskové zakončení kořene
 - počet předpon
 - kmenotvorná přípona
 - slovesný vid
 - slovesná třída
 - týkající se příbuzných slov
 - která slova jsou doložena?
 - má sloveso vidový protějšek s odlišnou kmenotvornou příponou?
 - má substantivum neživotné homonymum (př. *piják*)?
 - absolutní korpusová frekvence všech členů
 - pořadí příbuzných slov podle frekvence

<i>válečník</i>	<i>válčit</i> – <i>válka</i> – <i>válečný</i>
<i>target_noun_suffix</i>	<i>-ník/ík</i>
<i>root_final</i>	<i>č</i>
<i>number_prefixes</i>	<i>0</i>
<i>v1_theme</i>	<i>i</i>
<i>v1_aspect</i>	<i>imp</i>
<i>v1_conjug</i>	<i>4</i>
<i>v1_suf_asp_counterpart</i>	<i>no</i>
<i>v2_theme</i>	<i>–</i>
<i>v2_aspect</i>	<i>–</i>
<i>v2_conjug</i>	<i>–</i>
<i>paradigm_type</i>	<i>NNA-V-</i>
<i>inanim_noun</i>	<i>no</i>
<i>freq_parent_noun</i>	<i>25,895</i>
<i>freq_parent_adj</i>	<i>4,953</i>
<i>freq_parent_v1</i>	<i>499</i>
<i>freq_parent_v2</i>	<i>–</i>
<i>freq_slots</i>	<i>VAN</i>

(mluvnice češtiny, Santana-Lario & Valera 2017, Bonami & Thuilier 2019, Wauquier et al. 2020)

Experiment: Simulace výběru přípony

- data použita v experimentech simulujících výběr přípony (Ševčíková et al. 2021)
 - na trénovací (vs. validační a testovací) podmnožině metodami strojového učení natrénovány modely, které na základě derivačního paradigmatu předpovídají, jaká přípona bude použita k vytvoření činitelského/konatelského jména
- přípona predikována na základě
 - všech rysů
 - podmnožin rysů:
 1. kořen a kmenotvorná přípona slovesa
[root_final, v1_theme, v2_theme]
 2. předpony, kmenotvorná přípona, vid a slovesná třída základových sloves
[number_prefixes, v1_theme, v1_aspect, v1_conjug, v2_theme, v2_aspect, v2_conjug]
 3. derivační paradigma: členy, vidový protějšek slovesa, neživotné homonymum
[paradigm_type, v1_suf_asp_counterpart, inanim_noun]
 4. korpusová frekvence příbuzných slov
[freq_parent_noun, freq_parent_adj, freq_parent_v1, freq_parent_v2, freq_slots]

Co hraje roli při volbě přípony?

- všechny přípony nejlépe předpovězeny na základě všech rysů
- predikce jednotlivých přípon
 - *-tel, -č, -ec, -čí*: nejlepší výsledky na základě všech rysů
 - *-ce*: stejná úspěšnost na základě detailních informací o slovese (podmnožina 2) a na základě frekvence (podmn. 4)
 - *-ník, -ař, -ák*: predikce nejlépe předpovězeny na základě derivačního paradigmatu (podmn. 3)
- kořen a kmenotvorná přípona slovesa (podmn. 1) pro předpověď přípony nestačí
 - i když důležitou a často jedinou charakteristikou základových sloves v příručkách
 - za kmenotvornou příponu *-ova-* se připojuje *-tel* i *-č*
 - *ošetř-ova-t* → *ošetř-ova-tel*
 - *ostřel-ova-t* → *ostřel-ova-č*
 - pro připojení přípony *-ce* je *-ova-* vypuštěno
 - *dar-ova-t* → *dár-ce*

Volba přípony souvisí s ostatními členy derivačního paradigmatu

- *-ník* v paradigmatech se slovesem, adjektivem a dějovým substantivem
 - *pracovat : pracovní : práce* \Rightarrow *pracovník*
 - *obchodovat:obchodní:obchod* \Rightarrow *obchodník*
 - *navštívit : návštěvní : návštěva* \Rightarrow *návštěvník*

Volba přípony souvisí s ostatními členy derivačního paradigmatu

- *-ník* v paradigmatech se slovesem, adjektivem a dějovým substantivem
 - *pracovat* : *pracovní* : *práce* \Rightarrow *pracovník*
 - *obchodovat*:*obchodní*:*obchod* \Rightarrow *obchodník*
 - *navštívit* : *návštěvní* : *návštěva* \Rightarrow *návštěvník*

Volba přípony souvisí s ostatními členy derivačního paradigmatu

- -ník v paradigmatech se slovesem, adjektivem a dějovým substantivem
 - *pracovat* : *pracovní* : *práce* \Rightarrow *pracovník*
 - *obchodovat*:*obchodní*:*obchod* \Rightarrow *obchodník*
 - *navštívit* : *návštěvní* : *návštěva* \Rightarrow *návštěvník*

Volba přípony souvisí s ostatními členy derivačního paradigmatu

- -ník v paradigmatech se slovesem, adjektivem a dějovým substantivem
 - *pracovat* : *pracovní* : *práce* ⇒ *pracovník*
 - *obchodovat*:*obchodní*:*obchod* ⇒ *obchodník*
 - *navštívit* : *návštěvní* : *návštěva* ⇒ *návštěvník*

- -ář v paradigmatech se substantivem a slovesem, bez neživotného homonyma
 - *tisknout* : *tisk* ⇒ *tiskař*; podobně *lékař*, *zvonář*, *stanař*
- -ák v paradigmatech se slovesem, možné neživotné homonymum
 - *pít* : *piják* ⇒ *piják*; podobně *nervák*, *vrták*, *šmírák*

Paradigma a cizí slovtvorba

- přizpůsobení se cílovému jazyku
 - substantiva s různým stupněm fonetické (grafické) a morfologické adaptace
 - *parfém, tenze, predikce, džem, jazz, déjà vu*
 - slovesné užití možné pouze po přijetí slovesné flexe (kmenotv.přípona+infinitivní koncovka)
 - *parfém-ova-t, predik-ova-t, jam-ova-t, klik-a-t, snowboard-i-t*
- v západoslovanských jazycích přejaté kořeny součástí početných morfologických rodin
 - Waszakowa 2003: z 4.500 neologismů v polštině (1985–2004) bylo 70 % slov motivovaných, z nich třetina deriváty a dvě třetiny kompozita (včetně neoklasických)
- jak popisovat slovní zásobu s cizími kořeny?
 - slova přejatá vs. utvořená v cílovém jazyce (podle modelu v cizím jazyce nebo bez něj)
 - *parfém, parfémovat, parfemace, neparfémovat, parfémář, parfémářka, parfémařina, parfémka, parfémářský, bezparfémový, přeparfémovaný*

Slovotvorný popis slovní zásoby s cizími kořeny

- foreign word-formation (Eins 2015, Waszakowa 2015)
 - slova s cizími kořeny integrální součástí slovní zásoby cílového jazyka
 - půjčování a slovtvorbu v cílovém jazyce nelze oddělit
 - slovní zásoba s cizími kořeny popisována analogicky k nativnímu lexikonu
- tradiční popis slovtvorby předpokládá pro motivovaná slova slovo motivující
 - co když motivující slovo není k dispozici?
 - SYNv8:
 - *parfémovat* 233 → *parfemace* 1.043 jako *léčit* 160k → *léčba* 350k
 - *deviovat* 2 → *deviace* 5.477
 - *kremovat* 0 → *kremace* 4.293
 - *přeparfémovat* 0 → *přeparfémovaný* 6 jako *přepracovat* 12k → *přepracovaný* 10k

Určení směru tvoření v cizí slovo tvorbě

- ve slovenštině slovesa tvořená od substantiv na *-ácia* (Panocová 2017)
 - *integrácia* → *integrovat*
- směr podle data prvního výskytu (Martincová 2005):
 - *sprejovat* (rok 1994) → *sprejování* (1997)
 - *tunelování* (1995) → *tunelovat* (1997)
 - *globalizace* (1991) → *globalizovat* (1995)
 - *démonizace* (1992) ↔ *démonizovat* (1992)
- remotivace (Furdík 1993:26–27; Ološtiak 2011:31, 205):
 - příponová substantiva ve slovenštině nejprve jako nemotivovaná
 - *dribling*, *koordinácia*, *skener*
 - na základě substantiv utvořena slovesa
 - *driblovať*, *koordinovať*, *skenovať*
 - genetický vztah přehodnocen podle dvojic s nativními kořeny
 - *dribling* → *driblovať* ⇒ *driblovať* → *dribling*
 - *koordinácia* → *koordinovať* ⇒ *koordinovať* → *koordinácia*
 - *skener* → *skenovať* ⇒ *skenovať* → *skener*

Paradigmatický pohled na cizí slovtvorbu

- aplikován při analýze dvojic bezpříponového substantiva a slovesa v češtině
 - konverze slovesa ze substantiva nebo obráceně
 - paradigmatický přístup – směr nespecifikován
- 2.058 dvojic spojených 2.538 sémantickými vztahy
 - dvojice extrahovány ze SYN2015 (Morfio), ruční kontrola
 - ruční (zčásti paralelní) anotace významového vztahu mezi substantivem a slovesem
 - podle sémantického vztahu roztrženy do 9 paradigmatických systémů
- 458 paradigmát s cizími kořeny vs. 2.080 s domácími kořeny
 - ACTION: *relax : relaxovat, útok : útočit*
 - INSTR: *filtr : filtrovat, lék : léčit*
 - AGENT: *pilot : pilotovat, král : kralovat*
 - ...

Paradigmata s cizími vs. domácími kořeny

- dvojice s cizími kořeny vyjadřují stejné významy jako domácí dvojice
 - výjimkou kategorie TIME – jen 2 domácí doklady: *noc* : *nocovat*, *zima* : *zimovat*
- bezpříponové substantivum v cizích paradigmatěch frekventovanější než sloveso
 - v domácích paradigmatěch jen v některých významových kategoriích
- slovesu v cizích paradigmatěch často konkuruje dějové substantivum s příponou
 - v domácích paradigmatěch jen výjimečně

děj-bezpříp.n. <i>relax</i> <i>útok</i>	děj.v <i>relaxovat</i> <i>útočit</i>	děj.n <i>relaxace</i> ---
instrument <i>filtr</i> <i>lék</i>	děj.v <i>filtrovat</i> <i>léčit</i>	děj.n <i>filtrace</i> <i>léčba</i>
agent <i>pilot</i> <i>král</i>	děj.v <i>pilotovat</i> <i>kralovat</i>	děj.n <i>pilotáž</i> ---

Dějová substantiva v paradigmatech s cizími kořeny

děj-bezpříp.n. <i>relax</i> <i>útok</i>	děj.v <i>relaxovat</i> <i>útočit</i>	děj.n <i>relaxace</i> ---
instrument <i>filtr</i> <i>lék</i>	děj.v <i>filtrovat</i> <i>léčit</i>	děj.n <i>filtrace</i> <i>léčba</i>
agent <i>pilot</i> <i>král</i>	děj.v <i>pilotovat</i> <i>kralovat</i>	děj.n <i>pilotáž</i> ---

- dějové substantivum s cizím kořenem a cizí příponou
 1. může být utvořeno v češtině bez modelu v cizím jazyce
 2. může být jediným prostředkem pro vyjádření děje
 - sloveso v češtině není k dispozici
 3. může být prvním nebo hlavním vyjádřením děje
 - sloveso doloženo později

1. Dějová substantiva s cizí příponou utvořena v češtině?

- i když v dějových substantivech kombinován cizí kořen s cizí příponou, substantiva nemají přímý protějšek v angličtině, němčině ani francouzštině

bezpříponové subst.	frekv. (SYN2015)	sloveso	frekv.	dějové subst.	frekv.
<i>adresa</i>	7.370	<i>adresovat</i>	350	<i>adresace</i>	11
<i>archiv</i>	4.235	<i>archivovat</i>	208	<i>archivace</i>	247
<i>av[ií]zo</i>	92	<i>avizovat</i>	441	<i>avizace</i>	3
<i>blok</i>	6.442	<i>blokovat</i>	959	<i>blokace</i>	550
<i>dimenze</i>	2.202	<i>dimenzovat</i>	134	<i>dimenzace</i>	3
<i>edice</i>	1.314	<i>editovat</i>	198	<i>editace</i>	212
<i>injekce</i>	1.314	<i>injektovat</i>	23	<i>injektáž</i>	115
<i>kompost</i>	641	<i>kompostovat</i>	52	<i>kompostace</i>	2
<i>kontakt</i>	10.566	<i>kontaktovat</i>	1.369	<i>kontaktáž</i>	3
<i>parfém</i>	1.188	<i>parfémovat</i>	5	<i>parfemace</i>	22
<i>profil</i>	4.354	<i>profilovat</i>	247	<i>profilace</i>	65
<i>protokol</i>	2.281	<i>protokolovat</i>	8	<i>protokolace</i>	9
<i>reverze</i>	27	<i>rever[tz]ovat</i>	4	<i>reverzace</i>	16
<i>skalp</i>	203	<i>skalpovat</i>	45	<i>skalpace</i>	1
<i>telefon</i>	18.107	<i>telefonovat</i>	1.480	<i>telefonát</i>	1.271

2. Dějové substantivum jediným prostředkem pro vyjádření děje

- dějová substantiva bez slovesných protějšků v češtině (SYN2015), i když jsou v angličtině k dispozici

dějové subst. (angl. – rok z OED)	sloveso (angl. – rok z OED)
<i>aluze</i> (<i>allusion</i> 1542)	— (<i>to allude</i> 1487)
<i>deflace</i> (<i>deflation</i> 1891)	— (<i>to deflate</i> 1891)
<i>demise</i> (<i>demission</i> 1554)	— (<i>to demit</i> 1529)
<i>incidence</i> (<i>incidence</i>)	— (<i>to incide</i>)
<i>inflace</i> (<i>inflation</i>)	— (<i>to inflate</i>)
<i>infuze</i> (<i>infusion</i>)	— (<i>to infuse</i>)
<i>konfuze</i> (<i>confusion</i>)	— (<i>to confuse</i>)
<i>kremace</i> (<i>cremation</i> 1623)	— (<i>to cremate</i> 1889)
<i>relace</i> (<i>relation</i>)	— (<i>to relate</i>)
<i>transfuze</i> (<i>transfusion</i>)	— (<i>to transfuse</i>)

3. Dějové substantivum jako jediné nebo hlavní vyjádření děje

substantivum : sloveso	frekv. SYN2000	SYN2005	SYN2010	SYN2015	SYN2020
<i>aglutinace : aglutinovat</i>	9 : 2	27 : 4	1 : 0	37 : 0	14 : 2
<i>alfabetizace : alfabetizovat</i>	1 : 0	3 : 0	5 : 0	8 : 0	18 : 1
<i>anestezie : anestetizovat</i>	84 : 0	127 : 0	112 : 0	317 : 0	674 : 2
<i>arbitráž : arbitrovat</i>	177 : 1	549 : 3	590 : 0	363 : 0	261 : 1
<i>autentifikace : autentifikovat</i>	5 : 0	14 : 1	10 : 1	6 : 0	8 : 1
<i>beatifikace : beatifikovat</i>	6 : 0	11 : 2	7 : 1	10 : 0	33 : 3
<i>brainstorming : brainstormovat</i>	28 : 0	53 : 0	126 : 0	33 : 0	60 : 2
<i>bulvarizace : bulvarizovat</i>	3 : 0	42 : 2	11 : 1	8 : 0	12 : 1
<i>deeskalace : deeskalovat</i>	0 : 0	2 : 0	3 : 0	3 : 0	14 : 2
<i>defekace : defekovat</i>	7 : 1	16 : 5	10 : 0	14 : 0	47 : 5
<i>deviace : deviovat</i>	186 : 1	515 : 2	96 : 0	133 : 0	145 : 1
<i>inference : inferovat</i>	31 : 0	27 : 1	73 : 2	24 : 0	62 : 1
<i>kalcifikace : kalcifikovat</i>	10 : 0	69 : 12	16 : 4	9 : 0	52 : 4
<i>multitasking : multitaskovat</i>	19 : 0	17 : 0	11 : 0	78 : 0	108 : 7
<i>prokrastinace : prokrastinovat</i>	0 : 0	1 : 0	0 : 0	37 : 0	156 : 35
<i>proliferace : proliferovat</i>	50 : 0	88 : 5	32 : 1	51 : 0	125 : 17
<i>repetice : repetovat</i>	43 : 0	45 : 2	35 : 0	90 : 0	88 : 1
<i>viktimizace : viktimizovat</i>	28 : 0	8 : 0	0 : 0	29 : 0	12 : 3

Dějové substantivum bez cizího protějšku předchází slovesu?

substantivum : sloveso	frekv. SYN2000	SYN2005	SYN2010	SYN2015	SYN2020
<u>archaizace</u> : <u>archaizovat</u>	7 : 1	4 : 1	1 : 1	3 : 0	2 : 1
<u>deacetylace</u> : <u>deacetylovat</u>	0 : 0	0 : 0	0 : 0	2 : 0	12 : 2
<u>debilizace</u> : <u>debilizovat</u>	2 : 0	3 : 1	0 : 0	1 : 0	2 : 1
<u>erotizace</u> : <u>erotizovat</u>	0 : 3	2 : 5	1 : 3	1 : 0	9 : 7
<u>hermetizace</u> : <u>hermetizovat</u>	1 : 1	3 : 2	4 : 5	1 : 0	1 : 1
<u>chaotizace</u> : <u>chaotizovat</u>	2 : 0	2 : 0	3 : 0	5 : 0	2 : 2

- substantiva nemají cizí protějšky
 - *archaization, *Chaotisation ...
- některá slovesa mají protějšky v angličtině
 - ale archaizace v češtině dřív než sloveso
- role adjektiv?

adj -ický

archaický

erotický

hermetický

chaotický

noun -izace

archaizace

erotizace

hermetizace

chaotizace

verb -izovat

archaizovat

erotizovat

hermetizovat

chaotizovat

Cizí slovesa v češtině a tendence k nominálnímu vyjádření

- slovesa s cizími kořeny
 - méně frekventovaná než substantiva
- v souladu s typologickou diskuzí o obtížnosti půjčování sloves (Moravcsik 1975)
 - sloveso přichází do cílového jazyka jako substantivum, z něj je sloveso v cílovém jazyce utvořeno: řetězce *risk*, *start*, *transfuse* se v češtině řadí do slovního druhu substantiv
 - Whitney 1881, Meillet 1921, Haspelmath & Tadmor 2009, Wohlgemuth 2009
- tendence k nominálnímu vyjadřování
 - slovesu v mnoha rodinách přímo konkuruje dějové substantivum
 - dějové substantivum často preferováno před slovesem, někdy jediným dějovým výrazem
 - pokud není k dispozici, je dotvořeno – i bez předlohy v cizím jazyce

Závěrečné poznámky

- paradigmatický přístup alternativou k tradičnímu popisu slovo tvorby
 - tvoření slov jako tvoření tvarů
 - ve slovo tvorné literatuře paradigma definováno různě
 - užší pojetí: členy paradigmatu přímé deriváty jednoho slova, omezeno na derivaci
 - širší pojetí: slova sdílející stejný kořen, derivace a další slovo tvorné procesy
- širší pojetí slovo tvorného paradigmatu v případových studiích:
 1. konkurence mezi činitelskými/konatel'skými příponami
 - 1.200 substantiv s osmi příponami
 - potenciální základová slova jako derivační paradigma, vzájemné vztahy neurčeny

⇒ příponu lze predikovat nikoli podle slovesa, ale podle přítomnosti a podoby příbuzných slov
 2. slovo tvorné chování cizích slov v češtině
 - cizí kořeny sdíleny početnými množinami příbuzných slov
 - substantiva preferována před slovesy

⇒ v přejaté slovní zásobě tendence k nominálnímu vyjádření, i v případě dějů

Reference

- Bauer, L. (1997). Derivational paradigms. In *Yearbook of Morphology 1996*. Kluwer, 243–256.
- Bauer, L. (2019). Notions of paradigm and their value in word-formation. *Word Structure* 12:153–175.
- Beecher, H. (2004). *Derivational Paradigm in Word Formation*. Online research paper.
- Blevins, (2013). Word-Based Morphology from Aristotle to Modern WP. In *The Oxford Handbook of the History of Linguistics*. OUP, 375–395.
- Bonami, O. & Strnadová, J. (2019). Paradigm structure and predictability in derivational morphology. *Morphology*, 29:167–197.
- Bonami, O. & J. Thuilier. 2019. A statistical approach to rivalry in lexeme formation: French -iser and -ifier. *Word Structure* 12: 4–41.
- Booij, G. (2010). *Construction Morphology*. OUP.
- Buzássyová, K. (1974). *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. Veda.
- Daneš, F. et al. (1967). *Tvoření slov v češtině 2: Odvozování podstatných jmen*. Nakladatelství ČSAV.
- Dokulil, M. (1962). *Tvoření slov v češtině I*. Academia.
- Dokulil, M. et al. (1986). *Mluvnice češtiny I*. Academia.
- Eins, W. (2015). Types of foreign word-formation. In *Word-Formation*. De Gruyter, 1531–1579.
- Furdík, J. (1993). *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Modrý Peter.
- Furdík, J. (2004). *Slovenská slovotvorba*. Náuka.
- Haspelmath, M. & Tadmor, U. (2009). *Loanwords in the World's Languages*. De Gruyter.
- Hathout, N. & F. Namer (2022). ParaDis: a family and paradigm model. *Morphology*, 32:153–195.
- Horecký, J. et al. (1989). *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Veda.
- Iacobini, C. (2000). Base and Direction of Derivation. In *Morphology. An Intl. Handbook on Inflection and Word-formation*. De Gruyter, 865–876.
- Jackendoff, R. & Audring, J. (2020). *The Texture of the Lexicon*. OUP.
- Körtvélyessy, L. et al. (eds.; 2020). *Derivational Networks across Languages*. De Gruyter.
- Martincová, O. (2005). Nová slovesná pojmenování. In *Neologizmy v dnešní češtině*. ÚJČ AV ČR, 119–133.
- Meillet, A. (1921). Le problème de la parenté des langues. In *Linguistique historique et linguistique générale*. Champion, 76–101.
- Moravcsik, E. (1975). Borrowed verbs. *Wiener Linguistische Gazette*, 8:3–30.
- Ološtiak, M. (2011). *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. FF PU.
- Panocová, R. (2017). Internationalisms with the Suffix -ácia and their Adaptation in Slovak. In *Proceedings of DeriMo*. EDUCatt, 61–72.
- Renner, V. (2020). An ecosystem view of English word-formation. *The Mental Lexicon*, 15:4–20.
- Santana-Lario, J. & S. Valera. (2017). *Competing patterns in English affixation*. Peter Lang.
- Ševčíková, M. et al. (2021): Agent noun formation in Czech. Presented at *ParadigMo 2021*, <http://paradigmo2.eklablog.com/program-c31046450>
- Štekauer, P. (2014). Derivational paradigms. In *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. OUP, 354–369.
- Waszakowa, K. (2003). Internacjonalizacja. In *Komparacja systemów i funkcjonowanie współczesnych jezyków słowiańskich*, vol. 1, 78–102.
- Waszakowa, K. (2015). Foreign word-formation in Polish. In *Word-Formation*. De Gruyter, 1679–1696.
- Wauquier, M. et al. (2020). Contributions of distributional semantics to the semantic study of French morphologically derived agent nouns. *MMM12*.
- Whitney, W. D. (1881). On Mixture in Language. *Transactions of the American Philological Association*, 12:5–26.
- Wohlgemuth, J. (2009). *A Typology of Verbal Borrowings*. De Gruyter.